

Ahiretin Varlığına Delil Olan Dünyada Yeniden Diriltirme Örnekleri

Examples of Resurrection in the World, Evidence for the
Existence of the Hereafter

Abdullah NAMLI

Doç. Dr., Nevşehir HBV Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kalam ve
İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı

Assoc. Prof., Nevşehir University, Faculty of Theology, Department
of Kalam and History of Islamic Sects, Nevşehir/Türkiye

abdnamli@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-7099-3018

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 23 Mart / March 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 3 Mayıs / May 2023

DOI: [10.53683/gifad.1269986](https://doi.org/10.53683/gifad.1269986)

Atıf / Citation: Namlı, Abdullah. "Ahiretin Varlığına Delil Olan Dünyada Yeniden Diriltirme Örnekleri / Examples of Resurrection in the World, Evidence for the Existence of the Hereafter". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 12/24 (Temmuz/July 2023/2): 479-509

İntihal: Bu makale özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by special software. No plagiarism was detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/pub/gifad>

Mail: ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Allah, insanları dünyada ebedî kalmak için yaratmamıştır. Onların kazanmaları gereken ebedî bir ahiret hayatı bulunmaktadır. Allah ve peygamberine imandan sonra yeniden dirilme ve ahirete iman, inanç esaslarının en önemlisidir. Hz. Âdem'den bu yana insanlığın çoğunluğu ahiret ve yeniden dirilmeye inanmışlardır. Eski çağlardaki medeniyetlerde; Yunan, Mısır, Hint, Türk inancında, Mecûsîlik, Yahûdîlik ve Hıristiyanlıkta yeniden dirilme ve ahiret inancı bulunmaktaydı. İlâhî din özelliği taşımayan paganist antik Yunan mitolojisinde dahi yeniden dirilme efsanelerine rastlanılmaktadır. Arapların dînî inançlarının temeli Hz. İbrâhîm ve Hz. İsmâîl'in Hanîflik inancına dayanmakla beraber Câhiliyye dönemi müşrikleri genelde ahirete inanmıyorlar, hayatı sırf dünya hayatı olarak tasavvur ediyorlardı. Bu sebeple, müşriklerin yeniden dirilmeyi ve ahireti inkârlarını bertaraf etmek üzere Kur'an'da yeniden diriltirme ve ahiretten bahseden çok sayıda âyet bulunmaktadır. Kur'an'da, dünyada yeniden diriltelen bazı insanlar ve hayvanlardan da bahsedilmektedir. Hz. İbrâhîm kıssasında, Nemrud'un ilâhlığına delil olarak ileri sürdüğü, hakîkatte Allah'tan başka hiçbir kimsenin sahip olmadığı yeniden diriltme iddiası eleştirilmiştir. Hz. İbrâhîm'e dört farklı kuşu, Allah'ın nasıl dirilttiği yakînen gösterilmiştir. Kur'an'da yer alan diğer yeniden diriltirme örnekleri de; Hz. Mûsâ'nın ümmetinden yetmiş kişinin Tûr'da diriltilmesi, Bakara Mûcizesi, Hz. Süleymân'ın tahtındaki ceset ve yeniden hayat verilmesi, Hz. Eyyûb'a âilesinin geri verilmesi, Hz. Üzeyir'in yüz sene ölü bırakılıp, sonra yeniden diriltilmesidir. Bunlardan en meşhuru, değişik inanç grupları tarafından bilinen "Ashâb-ı Kehf" veya "Yedi Uyurlar" kıssasıdır. Kur'an'da, Hz. İsmâîl'in de mûcize olarak, ölüleri dirilttiğinden bahsedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İman, Ahiret, Ba's, İbrâhîm, Mûsâ, Ashâb-ı Kehf.

Abstract

Allâh did not create humans to stay on earth forever. They have an eternal hereafter life to earn. After the belief in Allâh and His Prophet, resurrection and belief in the hereafter are the most important principles of belief. Since Adam, the majority of humanity has believed in the hereafter and resurrection. There was belief in resurrection and afterlife in ancient civilizations; in ancient Greek, ancient Egyptian, ancient Indian, ancient Turkish beliefs, Magus, Judaism and Christianity. Even in paganist ancient Greek mythology, which does not have the characteristics of a divine religion, resurrection legends are encountered. The basis of the religious beliefs of Arabs is based on the Hanîfism of İbrâhîm and İsmâ'îl, although the polytheists of the Jâhiliyya period generally did not believe in the afterlife and only perceived life as a worldly existence. For this reason, there are many verses in the Qur'an that talk about

resurrection and the hereafter in order to eliminate the polytheist's denial of resurrection and the hereafter. In addition, the resurrected beings in the world are also mentioned in the Qur'an. In the story of Ibrāhīm, the claim of resurrection, which Nimrod put forward as evidence of his divinity, and which, in fact, is not owned by anyone other than Allāh, has been criticized. Because no human has the ability to create and resurrect. Ibrāhīm was shown closely how four different birds were resurrected by Allāh. Ibrāhīm was a person who believed in the hereafter and the resurrection. At his request, Allāh brought four birds back to life so that his heart would be assured and they would be a proof for the people who will live in the future. Some other examples of resurrection in the Qur'an include the revival of seventy people from the nation of Mūsā at Mount Tūr, the Miracle of al-Baqarah, the corpse on the throne of Sulaymān and its revival, the restoration of Ayyūb's (Job) family to him, and the revival of Uzayr after being dead for a hundred years. The most famous of these is the story of "Companions of Kahf" or "Seven Sleepers" known by different belief groups. In the Qur'an, it is mentioned that 'Īsā, as a miracle, resurrected the dead.

Keywords: *Kalam (Islamic Theology), Faith, Hereafter, Resurrection, Ibrāhīm, Mūsā, Companions of Kahf (Seven Sleepers).*

Extended Summary

Allāh did not create humans to stay on earth forever. They have an eternal hereafter life to earn. After the belief in Allāh and His Prophet, resurrection and belief in the hereafter are the most important principles of belief. Since Ādam, the majority of humanity has believed in the hereafter and resurrection. There was belief in resurrection and afterlife in ancient civilizations; in ancient Greek, ancient Egyptian, ancient Indian, ancient Turkish beliefs, Magus, Judaism and Christianity. Even in paganist ancient Greek mythology, which does not have the characteristics of a divine religion, resurrection legends are encountered. The basis of the religious beliefs of Arabs is based on the Hanifism of Ibrāhīm and Ismā'īl, although the polytheists of the Jāhiliyya period generally did not believe in the afterlife and only perceived life as a worldly existence. For this reason, there are many verses in the Qur'an that talk about resurrection and the hereafter in order to eliminate the polytheist's denial of resurrection and the hereafter. In some of these verses, attention is drawn to the resurrection of man himself and the beings around him. Examples are given to those who deny or have doubts about resurrection from their own creation stages, seasons, especially the revival of nature that has seemingly died in the winter and revived in the spring. It is mentioned that Allāh resurrects the dead. In addition, the

resurrected beings in the world are also mentioned in the Qur'ān. In the story of Ibrāhīm, the claim of resurrection, which Nimrod put forward as evidence of his divinity, and which, in fact, is not owned by anyone other than Allāh, has been criticized. Ibrāhīm was shown closely how four different birds were resurrected by Allāh. Ibrāhīm was a person who believed in the hereafter and the resurrection. At his request, Allāh brought four birds back to life so that his heart would be assured and they would be a proof for the people who will live in the future. Some other examples of resurrection in the Qur'ān include the revival of seventy people from the nation of Mūsā at Mount Tūr, the Miracle of al-Baqarah, the corpse on the throne of Sulaymān and its revival, the restoration of Ayyūb's (Job) family to him, and the revival of Uzayr after being dead for a hundred years. The most famous of these is the story of "Companions of Kahf" or "Seven Sleepers" known by different belief groups. In the Qur'ān, it is mentioned that 'Īsā, as a miracle, resurrected the dead. Those who do not believe in Allāh and Mūsā claim that they cannot see Allāh openly as a basis for their claims. As a proof against these skeptics or disbelievers, Mūsā chose seventy of his people to take them to Mount Tūr at the time appointed by Allāh. Although they heard the revelations that came to Mūsā with their own ears, they insisted that if we do not see Allāh openly, we will not believe you. These seventy people were struck by lightning together with a very strong earthquake shaking and they were destroyed. With the prayer of Mūsā, Allāh resurrected these seventy people. As a result of an unsolved murder incident that caused strife among the people of Mūsā, Allāh resurrected the deceased before everyone's eyes with the Miracle of al-Baqarah. It is mentioned in the Qur'ān that Sulaymān fell into a coma like a dead corpse on his throne for a while, and then Allāh brought him back to life. However, it is not certain whether the corpse found on his throne is Sulaymān himself. Ayyūb (Job) is a prophet who was tested with diseases. During his illness, his children died, his property was depleted, and only his wife was left to take care of him. In the relevant verses, it is stated that after Ayyūb was healed, his family was returned to him, which gave weight to the view that his deceased children were resurrected. Uzayr is not known exactly who he is. However, Allāh made him sleep in a ruin for a hundred years and then brought him back to life. Allāh also resurrected his donkey before his eyes. The most famous of the stories of being put to sleep and being resurrected in the world after death, mentioned in the Qur'ān, is undoubtedly the story of "Companions of Kahf" or "Seven Sleepers". According to the historical account mentioned in the reason for the revelation of Sūrah al-Kahf, the Meccawee polytheists sent Ukbā b. Mu'ayṭ and Nadr b. Ḥarīth to consult

with the Jewish community in Medina. The Jews advised them to ask the Prophet Muḥammad three questions, one of which was about the Companions of Kahf. This shows us that this issue cannot be limited to the era of Christianity alone. Because it is the Jews who advise the polytheists to ask the Prophet this question. Therefore, although it is not certain whether the Companions of Kahf was before or after ʿĪsā, the story is believed to have taken place in earlier times. However, we do not ignore that there may be more than one event of being put to sleep and being resurrected at different times. Finally, we learn from the Qurʾān that Allāh gave ʿĪsā the miracle of reviving inanimate matter and resurrecting the dead. All the examples we have described relate to the resurrected on earth. What we observe is that the main reason for these examples to have happened is to demonstrate that Allāh is capable of resurrection.

Giriş

Uzun uyku ve yeniden diriltirme hikâyelerinin en eskilerinden birisi eski Yunan filozofu Aristoteles (ö. M.ö. 322) tarafından kaydedilen Endymion miti olarak bilinen, “Sardinya’nın Dokuz Uyuyanları Efsanesi”dir. Bu uyuyanlar, Sardunya’yı kolonileştirdiği söylenen Yunan mitolojik karakterleri Herakles’in oğulları ve Thespius’un kızlarıdır.¹ Diğer bir efsane de Epimenides (ö. ?) efsanesidir. Epimenides, yarı efsanevi eski bir Yunan filozofu ve şâiridir. Efsaneye göre o, Tanrı Zeus için bir mağarada kırk altı veya elli yedi yıllık bir uykuya dalmıştır. Bu uykudan uyandığında Zeus tarafından kendisine verilen kehânet ve öngörü yeteneğine sahip olmuştur. Efsane hikâyeye göre Epimenides’in, babası tarafından kayıp bir koyunu aramak için gönderildiği söylenmektedir. Sonra Epimenides, öğle civarı veya geceye doğru kaybolmuştur. Daha sonra da bir mağarada uyuyakalmıştır ve orada hayatının elli yedi yılını uykuda geçirmiştir. Tekrar uyandığında, sadece bir anlığına uyuduğunu zannetmiştir. Mağarada çok uzun süre uykuya dalmadan önceki çevre ile uyanıp mağaradan çıktıktan sonraki çevre birbirinden çok farklıydı. O da buna çok şaşırmıştır. Zira etrafındaki her şey tamamen değişmiştir. Bütün bu olanlara rağmen yine de koyunlarını aramak için tekrar yola koyulmuştur. Ancak, artık eskiden olanın aynısını bulamadığı için şaşıracağı şehre geri dönmüştür. Epimenides, şehre vardığı zaman önce küçük kardeşini

¹ bk. Aristoteles, *Aristotle-The Physics*, trans. Philip H. Wicksteed - Francis M. Cornford (London: William Heinemann Ltd., 1929-1934), 1/383 (IV/XI); John Koch (Johann August Hermann), *Die Siebenschläferlegende ihr Ursprung und ihre Verbreitung: Eine Mythologisch-literaturgeschichtliche Studie* (Leipzig: Verlag von Carl Reissner, 1883), 24; Ignazio Guidi, “Seven Sleepers”, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, ed. James Hastings vd. (New York: Charles Scribner’s Sons, 1908-1914), 11/429-430.

tanıyamamış, ona kim olduğunu sormuştur. Ancak geçen süre zarfında küçük kardeşi yaşlı bir adam olmuştu ve onu tanıdı. Epimenides'in hayatının ilginç yanı ise; yıllarca uyuduktan sonra aynı sayıda yani elli yedi gün içerisinde ihtiyar bir adam olmasıdır. Epimenides toplamda yüz elli yıl yaşamıştır.²

Milâttan önce 605-562 yıllarında hükümdarlık yapan, Yahuda Devleti'ni yıkarak Kudüs'ü ve Süleymân Mâbedi'ni yakıp-yıkan ve tahrip eden Bâbil kralı Nebukadrezzar (Nebuchadrezzar), Arapça Buhtnassar veya Buhtunnasr'ın, mâbedi tahrip etmesini görmemesi için Tanrı'nın, Abimelek (ö. ?)'i (Abimelech) altmışaltı yıl uyuttuğu Talmudik kıssada anlatılmaktadır. Talmud'da, hikâyesi anlatılan Onias (Honi) Ha-Me'aggel, adlı kişi de yetmiş yıl uyutulduktan sonra uyandırılmış ve böylelikle öldükten sonra dirilmenin gerçekliğine iknâ olmuştur.³ Talmud'da anlatılan yeniden diriltirme hikâyeleri, Kur'an'da zikredilen Hz. Üzeyir'in yeniden diriltirme hikâyesine büyük benzerlikler arz etmektedir.

Hint kaynaklarında bir tek kişinin uzun süreli uyuya kalması sonra uyanması olayına rastlandığı gibi, yedi kişinin, peşlerinde kendilerine ait bir de köpek olduğu halde toplumdan ayrılıp, zühd hayatı için krallık ve dünyadan yüz çevirdikleri nakledilmektedir.⁴

İslam'da ahiret gününe ve yeniden dirilmeye inanmak, imanın bir esası ve akidenin/inancın en önemli parçalarından biridir. Kur'an'da mü'minlerin vasıfları sayılırken onların, Allah'a, Hz. Peygamber'e ve ahirete iman ettikleri ifade edilmekte;⁵ ahirete inanmayanların ise çok derin bir sapıklık içerisinde oldukları ve onlara çok çetin bir azapla muâmele edileceği âyetlerde vurgulanmaktadır.⁶ Âyetlerde ahireti inkâr edenlerin çok büyük ve derin bir sapıklık içerisinde olduklarının Kur'an'da ifade edilerek cehennemde cezalandırılacaklarının belirtilmesi, böyle kimselerin imanlarının olmadığını göstermektedir. Ahireti ve yeniden dirilmeyi inkâr, Allah ve Resûlünü de inkâr anlamı taşır. Zira ahiret ve yeniden dirilmenin varlığını, ahiret hayatında meydana gelecek şeyleri, duyular ve akıl yoluyla öğrenme imkânı yoktur. Ahiret ve yeniden dirilme dinin sem'iyât kısmına giren konuları içerdiğinden sadece Allah'ın ve Resûlünün haber vermesiyle bilinebilirler. Ahiret ve yeniden dirilmeyi kabul etmemek Allah ve Resûlünün verdiği sem'î bilgileri inkâr etmektir. Allah ve elçisine iman, onların haber verdiklerine de iman etmeyi gerektirmektedir. İman esasları bir bütündür, bölünme ve parçalanma söz konusu değildir. Allah ve elçisinin haber verdiklerinin bir tanesini inkâr, hepsini inkâr gibidir. Bu bakımdan ahiret ve yeniden dirilme inancına Kur'an'da büyük önem verilmiştir.

² John Koch (Johann August Hermann), *Die Siebenschläferlegende ihr Ursprung und ihre Verbreitung: Eine Mythologisch-literaturgeschichtliche Studie* (Leipzig: Verlag von Carl Reissner, 1883), 24-25 vd.; Huber, *Die Wanderlegende van den Siebenschläfern*, 387-388.

³ Huber, *Die Wanderlegende van den Siebenschläfern*, 407-422.

⁴ bk. İsmet Ersöz, "Ashâb-ı Kef", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 3/465-467.

⁵ bk. el-Bakara 2/4, 8, 62, 126, 177, 228, 238 vs.

⁶ bk. el-Bakara 2/264; en-Nisâ 4/136; el-'A'râf 7/147; el-İsrâ 17/10; er-Rûm 30/16.

◆ Ahiretin Varlığına Delil Olan Dünyada Yeniden Diriltirme Örnekleri

İslamiyet'in ana kaynağı Kur'an'da; ahiret ve yeniden dirilmeye vurgu yapılmakla yetinilmemiş, Allah Teâlâ'nın, dünyada yeniden diriltme örnekleri de zikredilmiştir. Bu örneklerden bir kısmı peygamberlerin mucizesi olarak nakledilmiştir. Bu örnekler; peygamberler yeniden diriltilmeye iman etmediklerinden veya bundan şüphe duyduklarından değil, hem kendi kalplerinin mutmain olması hem de diğer insanlar için bir örnek olması amacıyla Allah tarafından gerçekleştirilen mucizelerdir. Dünyada yeniden diriltirme örneklerinden bazıları ise peygamber olmadıkları bilinen şahıslarla alakalıdır. Hz. Üzeyir ve Ashâb-ı Kehf bunlardandır. Mucizeler, peygamberlerin aracılığıyla gerçekleşen Allah'ın fiilidir. Yeniden diriltme mucizeleri de Allah'ın izniyle gerçekleşmektedir.

Kur'an'da ahiretin varlığına delil olmak üzere çok sayıda yeniden diriltirme örneği/mucizesi bulunmaktadır. Bunlar; Hz. İbrâhîm'in isteği üzere dört çeşit kuşun diriltilmesi, Hz. Mûsâ'nın, Tûr Dağına götürdüğü yetmiş kişinin diriltilmesi, Bakara Mucizesi, Hz. Süleymân'a tekrar canlılık verilmesi, Hz. Eyyûb'un, ölen evlatlarının yeniden diriltilmesi, Hz. Üzeyir'in yüz sene ölü bırakılıp sonra yeniden diriltilmesi, Ashâb-ı Kehf Kıssası ve Hz. İsa'ya ölüleri diriltme mucizesi verilmesidir. Kur'an'da zikredilen bu yeniden diriltirme örneklerinin hepsi ahiret inancına birer delil ve Allah'ın yeniden diriltmeye kâdir olduğunu gösterme gayesine mâtuftur.

Kur'an'da yer alan yeniden diriltme mucizesi örneklerine geçmeden önce İslam akidesinde önemli bir yeri bulunan yeniden diriltirme (ba's) kavramına değinmemiz yerinde olacaktır.

1. Ba's

İnsan, hem beden hem de rûhtan oluşur. Ruh, bedenden ayrıldığında insan ölmüş olur. Ba's kelime olarak göndermek, diriliş ve diriltmek anlamlarına gelmektedir. Kelâmî istilahta ise; Allah'ın, ölüleri tekrar diriltmesi demektir. Bu da Allah'ın, rûhları bedenlere iâde etmesiyle olmaktadır. Rûhların, bedenlere iâde edilerek, insanların ahirette yeniden diriltilecekleri konusunda ümmetin icmâsı vardır.⁷ İman esasları içerisinde ahirete imanın temelidir. Bu inanç, "el-ba'sü ba'de'l-mevt: ölümden sonra yeniden diriliş" olarak ifade edilmektedir. Ba's, bütün semâvî dinlerde inanılması gereken esaslardandır. Çünkü bu inanç olmadan ahirete iman olamaz.⁸

Öldükten sonra dirilmeye, ahirete inanç, eski Yunan'da, eski Mısır'da, eski Türk inancında, Mecûsîlikte, Yahûdilik ve Hıristiyanlıkta da bulunmaktaydı. Ancak bunların yeniden diriltme ve ahiret inancı kendilerine has özellikler taşımaktaydı. Câhiliyye dönemi müşrik Arapları ise genelde ahirete inanmayıp, hayatı sırf dünya hayatı olarak tasavvur ederlerdi.

⁷ bk. Harun Çağlayan, "Ruh İnancı Üzerine Teolojik Bir Değerlendirme", *Marife* 20/2 (2020), 369-388. <https://doi.org/10.33420/marife.800963>

⁸ Şerafeddin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelam* (Konya: Tekin Kitabevi, 2016), 457.

Onların içerisinde azınlıkta bulunan, ahirete inanan Hanîfler de bulunmaktaydı. Bu sebeple Kur'an'da ahiret ve yeniden dirilme konusu özellikle Mekki sûrelerde derinlemesine işlenmektedir. Kur'an'da Ba's yani yeniden diriltirme pek çok âyette geçmektedir.⁹ Allah; "Sizlerin yaratılmanız ve sizlerin Ba's edilmeniz (rûhlarınızın iâde edilip, gönderilip, canlı/diri olarak tekrar yeniden diriltmeniz) ancak bir tek nefis gibi (bir tek nefsi yeniden diriltmek gibi) olmaktan başka (bir şey) değildir"¹⁰ buyurmaktadır. Yeniden diriltirme ile ilgili âyetlerde insanın kendisi ve çevresindeki varlıklara dikkat çekilmektedir. Yeniden diriltmeden şüphe içinde olan insanlara, onların kendi yaratılışlarının aşamalarından, mevsimlerden, özellikle kış mevsiminde âdetâ ölmüş gibi görülen tabiatın ilkbaharda yeniden diriltilişinden örnekler verilmekte, Allah'ın, ölüleri dirilttiğinden bahsedilmektedir.¹¹

Kur'an'da, ahiret hayatına delil olmak üzere dünyada yeniden diriltirme örnekleri de zikredilmektedir. Allah, doğrudan doğruya, müşahhas olarak dünyada yeniden dirilttiği bazı şahıslardan da bahsetmektedir ki, işte bizim incelemek istediğimiz konu da budur.

Dünyada Yeniden Diriltilenler

Kur'an'da yer alan yeniden diriltirme örneklerinin -Nemrud'un iddiası- dışında hepsi Allah'ın, peygamberlerine verdiği mucizeler kapsamında olan, onların ellerinde gerçekleşen hârika olaylardır. Nemrud, Hz. İbrâhîm ile diyalogunda, kendisinin de diriltebileceğini söylemiştir. Şimdi onun, bu iddiasının doğru olup-olmadığına bakalım.

1. Nemrud'un İlahlığına Delil Olarak, "Ben de Diriltir ve Öldürürüm" Demesi

Nemrud, Bâbil hükümdarlarından birisidir.¹² İlk defa başına taç giyen, Kâbil'den sonra ilk defa ateşe tapan, astronomi ve astroloji ile meşgul olan ve elde ettiği verilerle amel eden, ilk defa tanrılığını ilan edip, kendisine tapılmasını emreden kişi olduğu ifade edilmektedir.¹³

⁹ el-Bakara 2/56, 259; el-En'âm 6/29-30, 36; el-A'râf 7/14; Hûd 11/7; el-Hicr 15/36; en-Nahl 16/21, 38; el-İsrâ 17/49-51, 98; Meryem 19/15 vs. bk. Mehmet Kılıçarslan, *Molla Fenârî'nin Usûlü Üzere Meryem Sûresi Tefsiri* (İstanbul-Trabzon: Kalem Yayınları, 2020), 117-121.

¹⁰ Lokmân 31/28.

¹¹ bk. el-Hac 22/5-7; el-Furkân 25/49; Yâsîn 36/33; Fussilet 41/39; ez-Zuhruf 43/11; Kâf 50/9-11.

¹² Cevdet Paşa, Ahmet, *Kıssâs-ı enbiyâ ve tevârih-i hulefâ*, haz. Mahir İz (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1985), 1/7.

¹³ Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1981), 31; Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri es-Sa'lebî, *Kaşşu'l-enbiyâ, 'Arâisü'l-mecâlis* (Mısır: Mektebetü

Hız. İbrâhîm, bir bayram gününde kırlara gitmek istemeyip, hastalandığı bahanesiyle şehirde kalmış, putlara bir kötülük yapmayı düşünmüştür. O, yaptığı planı kendi kendine mırıldanırken birileri onu duymuştu.¹⁴ Herkes şehirden bayram yerine gittikten sonra Hız. İbrâhîm, puthâneye girdi. O, tüm putları kırıp, parçalayıp sonunda baltayı sağlam bıraktığı en büyük putun boynuna astı. Şehir halkı geri dönüp geldiklerinde parçalanmış putlarını görüp, sorumlusunun Hız. İbrâhîm olduğunu anladılar. Onu sorgulamak için halkın huzuruna çıkardılar. Nemrud da oraya geldi. Hız. İbrâhîm'i sorguya çekip:

- "Ey İbrâhîm, tanrılarımıza bu işi sen mi yaptın?", dediler. O da:

- "Belki de bu işi onların şu en büyüğü yapmıştır. Eğer konuşurlarsa bunu putlara sorunuz", dedi. Bunun üzerine biraz akılları başlarına gelir gibi olduysa da yine de:

- "Ey İbrâhîm, and olsun ki, bunların konuşmayacaklarını sen de bilirsin", dediler.¹⁵

Nemrud, Hız. İbrâhîm'i huzuruna çağırıp onunla tartışmaya başladı. Hız. İbrâhîm:

- "Benim Rabbim (hem) diriltir ve (hem) de öldürür" deyince, Nemrud:

- (قَالَ أَنَا أَحْيِي وَأُمِيتُ) "O (Nemrud) da; ben de diriltir ve öldürürüm, dedi."¹⁶

Bunu söyledikten sonra Nemrud, iki adam çağırıp getirtmiş, birini öldürmüş, diğerini serbest bırakmıştır. Böylece kendisinin güya öldürmeye ve diriltmeye kâdir olduğunu gülünç bir şekilde göstermek istemiştir.¹⁷ Hakîkatte onun yeniden dirilttiği bir canlı yoktur. Nemrud, Hız. İbrâhîm'in ortaya koyduğu ihyâ ve imâte burhânına gerektiği şekilde önem vermeyip, demogoji yaparak kendince ilâhlık davâsında bulunmuştur. Oysa Allah'ın ihyâ kudreti hiçbir varlıkta mevcut değildir. O'nun bu kudreti bir defaya mahsus da değildir. O, ma'dûmu îcâd edip hayat verdiği gibi ölüyü de tekrar ba's edip ihyâ edebilir.¹⁸ Hız. İbrâhîm, ona:

Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1954), 73; Mustafa Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 1/142.

¹⁴ Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Medâriku't-tenzîl ve haqâiku't-te'vîl (Tefsîru'n-Neseî)* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984), 3/82; es-Sâffât 37/88-90.

¹⁵ bk. el-Enbiyâ 21/58-65.

¹⁶ el-Bakara 2/258.

¹⁷ Neseî, *Medâriku't-tenzîl ve haqâiku't-te'vîl*, 1/130.

¹⁸ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 2/877.

–“Şüphesiz ki Allah, Güneşi doğudan getiriyor, işte sen de onu batıdan getir, deyince kâfir (Nemrud) şaşırıp (afalladı, söyleyecek bir şey bulamayıp, dili tutuldu, donup kalıp, konuşmaktan kesilip) kaldı.”¹⁹

Nemrud’un tanrılık iddiası ve ölüleri diriltme sözünün gerçeklikten uzak kuru bir laftan ibaret olduğu ortaya çıkmış olmaktadır. Dünyada yeniden diriltirme örneklerinden birisi de Hz. İbrâhîm’in isteği üzere gerçekleşen, dört kuşun dünyada yeniden diriltilmesi olayıdır.

2. Hz. İbrâhîm ve Dört Kuşun Diriltilmesi

Hiz. İbrâhîm, Allah’ın ölüleri dirilttiğine iman etmekle birlikte bunun keyfiyetini de görmek ve bilmek istemiştir. O, yeniden diriltmenin tafsîlâtını bilmede iman edilmesi gereken bir konu olduğundan, Allah, ona istifhâm-ı inkârî olarak; (قَالَ أَوْأَمْ تُنْمِرُونَ) “sen, (Benim, yeniden dirilttiğime/dirilteceğime) inanmıyor musun?” buyurmuş. O da buna; (قَالَ بَلَى) “evet inanıyorum” cevabını vermiştir. Buradan, inanılması gereken bir şeyin tafsîlâtı bilinmede de iman edilmesinin zorunlu olması, sonucu çıkarılmaktadır. Demek ki, yeniden diriltmeye iman etmek için görmek, şahit olmak gerekmemektedir. Bununla birlikte o, kalbinin tatmin olması için Allah’ın ölüleri nasıl dirilttiğini bizzat görmek buna şahit olmak istemektedir. Hz. İbrâhîm, (وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي) “Velâkin benim kalbimin mutmaîn (tatmin) olması için (istedim), dedi” O, iman ettiği şeyi gözüyle görmek ve ilme’l-yakîn derecesinde olan yeniden dirilme bilgisini ayne’l-yakîn olarak da görmek ve bilmek istemekteydi. Allah, onun bu isteğini yerine getirmiş; “işte öyleyse (ey İbrâhîm) sen, dört tane kuş tut (al). Sonra sen, onları kendine alıştır (onları iyice incele, onları kesip, paramparça et. Etlerini birbirine karıştır). Sonra sen, onlardan (kuşların etinden) her parçasını bir dağın üzerine bırak, koy. Sonra sen, onları (kuşları) çağır. Onlar koşarak (uçarak, çaba göstererek) sana geleceklerdir” buyurarak dört çeşit kuşu kendisine alıştırmasını, onları evcilleştirmesini sonra da onları kesip etlerini parça parça etmesini söylemiştir. Böylelikle bu kuşlar Hz. İbrâhîm’in ilminde de bilinen canlılar olmuş olacaktır. Yeniden diriltilecek kuşlar, az önce onun kesip, parçaladığı kuşlar mıdır, yoksa başka kuşlar mıdır, bu konuda herhangi bir şüpheye mahal kalmamış olacaktır. Allah’ın ölüleri, önceden canlı olarak var oldukları şekilde dirilttiğine bir delil olacaktır. Hz. İbrâhîm, kesip parçaladığı kuşların etlerini bizzat kendisi parça parça dağların üzerine koyacak ve onları önceden kendisine alıştırdığı şekilde canlılar gibi çağıracaktır. Allah Teâlâ da (كُنْ) “ol” emrini vererek bu

¹⁹ el-Bakara 2/258.

kuşları yeniden diriltecek, dağların üzerindeki her bir parça hızla bir araya toplanacak ve Hz. İbrâhîm'in gözleri önünde kuşların tüm azâları tecessüm ederek canlanacaklardır. Nitekim Allah, kesilerek parçalanmış bu dört kuşu, onun gözleri önünde bu şekilde yeniden diriltmiştir. Yeniden diriltilen kuşlar, Hz. İbrâhîm'in çağrısına uyarak önceden olduğu gibi ona doğru koşarak gelmişlerdir. Âyetin sonunda (وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ) "Ve sen bil ki, şüphesiz Allah, Azîz (mutlak güç sahibi, gâlip)tir, Hakîm (hakîkî hüküm ve hikmet sahibi)dir"²⁰ buyrulmaktadır. Çünkü "göklerin ve yeryüzünün mülkü (hükümranlık ve saltanatı) O'nundur. O (Allah) diriltir ve O öldürür. Ve O, her şeye Kadîr (her şeye gücü hakkıyla yeten)dir."²¹

Hz. İbrâhîm'in isteği üzere Allah'ın dört farklı kuşu onun gözleri önünde diriltmesi, hem onun kalben tatmin olmasına vesile olmuş hem de daha sonraki nesiller için ahiret ve yeniden dirilmenin bir delili olmuştur.

Hz. Mûsâ'ya inanmayan veya inandığı halde bazı şüpheler öne süren insanların şüphelerini izâle etmek üzere kavminden seçtiği yetmiş kişiyi Tûr dağına götürmüştür. Orada meydana gelen olaylar sonucunda onların ölümlerinin ardından bu kişilerin yeniden diriltilmeleri de dünyada yeniden diriltirme örneklerinden bir diğeridir.

3. Hz. Mûsâ ve Tûr'da Yetmiş Kişinin Yeniden Diriltilmesi

Allah'a ve Hz. Mûsâ'ya inanmayanlar iddialarına dayanak olarak, Allah'ı açıktan açığa görememelerini ileri sürmüşlerdir.

Şüpheli veya inkârcı kimselere karşı bir delil olması için, Hz. Mûsâ, kavminden yetmiş kişiyi, Allah'ın belirlediği vakitte Tûr dağına götürmek üzere seçti. Seçilen bu kimseler, Hz. Mûsâ ile birlikte Allah'a karşı tevbe ve istiğfarda bulunmak ve emirlerini dinlemek üzere Tûr Dağına çıkmışlardır. Onlar, Tûr'a vardıklarında dağın tamamını bir bulut kaplamış, Allah ile Hz. Mûsâ'nın konuşmalarını, dağa çıkarılanlar bu bulut içerisinde duymuşlardır. Konuşma bittikten sonra bulutlar dağılmıştır.²² Onlar, Hz. Mûsâ'ya gelen vahiyleri kulaklarıyla duydukları halde, Allah'ı açıktan açığa görmeyince sana inanmayız, diye dayatmışlardır.²³

Tûr'a götürülen kişiler, Hz. Mûsâ ile kendilerini bir zannetmişler ve ona; sen Allah ile konuştum, kitap getirdim, diyorsun ya, haydi Allah'ı bize

²⁰ el-Bakara 2/260.

²¹ el-Hadîd 57/2.

²² Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 3/89.

²³ bk. el-Bakara 2/55; el-A'râf 7/155.

de göster diye isyâna kalkışmışlardır. Onlar, Allah'ı bir cisim gibi sınırlı bir rü'yetle görmek istemişlerdir. Onlara verilen nimetler ve Hz. Mûsâ'nın tebliğ ve mucizeleri yeterli gelmemiş gibi muhâl olan bir hayale kapılmışlardır.²⁴ Onların, Allah'ı gözleriyle görmek istemeleri hidâyete, doğru yola ulaşmak için değildi, sadece kuru inatlaşmaları sebebiyle bunu istiyorlardı.²⁵ İnat etmelerinin sebebi ise Hz. Mûsâ'yı zor durumda bırakmaktı. Diğer taraftan bazı insanlar, görmediklerine inanmazlar. Tapınmak için müşahhas, mücessem putlar vs. ararlar. Onlara dokunmak ve elleriyle kontrol etmek isterler. Eğer böyle müşahhas putlar bulamazlarsa onu kendileri yaparak ona tapınıp, ibadet ederler. Ondan yardım ve aracılık umarlar. İnsanlarda ibadet etmek fitrî bir ihtiyaç olduğu için bundan kurtulamazlar.

Yetmiş kişinin itirazları sonucunda onları çok şiddetli bir depresyon sarsıntısı (الرَّجْفَةُ) tutup, yakalamış,²⁶ onlar, sağa sola bakıp dururken, onları seyrederek onları yıldırım çarpmış ve helâk olmuşlardır.²⁷ Bazı müfessirlerin beyanına göre bu yetmiş kişi gündüz ve gece bir gün ölü halinde kalmışlardır.²⁸

Onlar, bir yıldırım çarpması sonucu helâk olduktan sonra Hz. Mûsâ'nın; "...Ey Rabbim, şayet Sen dileydin onları da ve beni de daha önceden helâk edip, yok ederdin. (Şimdi) bizlerden (bizim içimizden) sefihlerin (beyinsizler, kendini bilmeyenler, alçakların) yaptıkları sebebiyle Sen, bizleri helâk mı edeceksin? Şüphesiz ki, o da Senin fitnenden (imtahanından) başka (bir şey) değildi. Sen, onunla dilediğini idlâl eder, saptırırsın. Ve Sen, dilediğini hidâyete iletirsin. Sen, bizlerin Velîmiz (gerçek dostumuz, efendimiz)sin. İşte artık Sen, bizlere mağfiret et ve Sen, bizlere merhamet et. Ve Sen, mağfiret edenlerin en hayırlısısın,"²⁹ şeklindeki duâ ve niyâsı sonucunda Hz. Mûsâ'nın beraberinde getirdiği bu yetmiş kişiyi Allah da yeniden diriltmiştir. Allah; "Sonra umulur ki, belki de sizler şükredersiniz diye sizlerin ölümünüzün ardından Biz, sizleri ba's edip (rûhlarınızı iade

²⁴ bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşr, 2001), 1/687; Neseî, *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vîl*, 1/49.

²⁵ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanhoğlu - Murat Sülün v.dğr. (İstanbul: Dâru'l-Mizân, 2005-2007), 2/285.

²⁶ bk. el-A'râf 7/155.

²⁷ bk. el-Bakara 2/55.

²⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 3/90; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Şafvetü't-tefâsîr* (İstanbul: Dâru'l-Ensâr li'n-Neşr, 1987), 1/60.

²⁹ el-A'râf 7/155.

edip, gönderip) yeniden dirilttik,"³⁰ buyurmuştur.

Âyetlerde zikredilen yıldırım çarpması sonucu bu yetmiş kişinin helâk edildikleri ve Hz. Mûsâ'nın duâsı ile yeniden diriltildikleri müfessir ve kelimacılar arasında ağır basan bir görüştür. Bununla birlikte (صَعَوْ) "şa'ika" kelimesinin "yıldırım çarpmak, bayılmak" vb. anlamlarından faydalanılarak âyetlerdeki değişik kullanımlarından örnekler getirerek, onların hakîkate ölmediklerini, ölüm raddesine geldiklerini, yıldırımın şiddetinden kendilerinden geçtiklerini, akıllarının başlarından gittiğini, anlayış kabiliyetlerinin dumûra uğradığını, bayıldıklarını vs. söyleyenler de bulunmaktadır.³¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944) de ikinci görüşü göz ardı etmeyerek, bu âyetlerle ilgili olarak helâki iki kısımda değerlendirmektedir. Bunlardan birisi bedenlerin, nefis ve canların helâki diğeri de akıl ve zihnin helâkidir.³² Bu duruma göre yıldırım çarpmasından sonra Hz. Mûsâ, bu kişilerin ıslahı için duâ etmiş bundan sonra onların akılları başlarına gelmiştir. Bu görüşte olanlara göre de eğer yıldırım çarpınca ölmüşlerse devamındaki âyette ifade edilen hakîki bir yeniden diriltme olmaktadır. Görüldüğü gibi müfessir ve kelimacıların çoğunluğu bu yetmiş kişinin helâk edilip öldüklerini, sonra yeniden diriltildiklerini kabul etmiş olsalar da yine de her iki görüşü birbirinden uzak ihtimaller olarak görmemektedirler.

Hz. Mûsâ'nın, Tûr Dağına götürdüğü, genel anlamda inancı zayıf, ahiret ve yeniden diriltme hakkında da tereddüt içerisinde bulunan yetmiş kişi gördükleri ve işittiklerine rağmen itirazda bulunmaları üzerine helâk edilmişler ve yeniden diriltmişlerdir. İkinci ihtimal olan ölüm raddesine gelmeleri sonra Allah tarafından tekrar eski sıhhatlerine kavuşturulmaları da aynı minvaldedir. Sonuçta onların yaşadıkları kendileri için Allah'ın varlığı, Hz. Mûsâ'yı peygamber seçtiği, onunla konuştuğu ve kendilerini ölümlerinden sonra yeniden dirilttiği hakkında apaçık yakînî bir delildir. Onların dışındaki insanlık için ise Allah'ın, Kur'an'da haber verdiği yeniden diriltme örneklerinden birisi olmaktadır.

Kur'an'da hayat hikâyesi en çok anlatılan peygamber hiç şüphesiz Hz. Mûsâ'dır. Onun kavmi içerisinde meydana gelen fâil-i meçhûl bir katli olayından sonra, bu meselenin aydınlığa kavuşması için bir sığır

³⁰ el-Bakara 2/56.

³¹ bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 1/690-692; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 3/92; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/357.

³² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/133.

kesmelerinin ve onun etinden bir parçayı maktûle vurmalarının emredilmesi neticesinde Allah'ın, bir maktûlü diriltmesi ve fâillerin kimliğini belirtmesi şeklinde bir mûcize olarak, Allah'ın, yeniden diriltme olayına da "Bakara Mûcizesi" denilmektedir.

4. Hz. Mûsâ'nın Bakara Mûcizesi

Hz. Mûsâ, Kızıldeniz'in yarılma mûcizesinden sonra Allah'ın emri ile kırk geceliğine Tûr dağına mîkata gitmiştir. Yahûdiler, o Tûr dağında mîkatta iken, Sâmirî isimli bir kuyumcu şarlatanın önderliğinde buzağı heykelini ilâh edinmişlerdi.³³ Hz. Mûsâ'nın tebliğinde sığır cinsinden hayvanların yer almasının, Yahûdilerin kalplerinde buzağı sevgisinin kök salmış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Allah, onlara bir kâtillik meselesi sebebiyle son derece alımlı, bakanların, seyredenlerin içini açan, sürur, mutluluk, ferahlık veren bir sığır kesmelerini emretmiştir.³⁴ Allah, kâtilin kim olduğunu Hz. Mûsâ'ya doğrudan bildirmek veya doğrudan maktûlü yeniden diriltmek yerine bir sığırın kesilip, etinin bir parçasının maktûle vurulmak suretiyle onu yeniden diriltmek ve kâtilin kim olduğunu ona söyletme yolunu seçmiştir. Belki de bunun amacı Yahûdilerin içlerindeki tapınma derecesindeki buzağı sevgisini söküp atmaktır. Zira canlı bir sığırın kurban edilmesi, onun kutsanacak, tapınılacak bir hayvan olmadığını göstermekte, bunun som altından cansız heykeline ise hiçbir surette tapınılamayacağını ortaya çıkarmış olmaktadır. Bakara Mûcizesinde maktûlün yeniden diriltme işinde bir sığırın araya konmasının sebebinin yukarıda söylediğimiz sâikten dolayı olduğunu, sığırı kesme konusunda epeyce bahane ürettikten sonra kesilecek hayvanın tespitini müteakip âyette ifade edildiği gibi "neredeyse (bu sığır kesme işini) yapmayacaklardı" kısmından bunu anlamak mümkün olmaktadır.

Âyette ifade edildiğine göre Yahûdiler arasında fâili meçhul bir katl hâdisesi meydana gelmiş, suçlu bulunamamıştı.³⁵ Müfessirlerin beyanına göre içlerinde zengin bir adam ve onun bir tek oğlu ve çok sayıda da yeğeni bulunuyordu. Yeğenler, amcalarının mîrâsını ele geçirmek için onun tek oğlunu gizlice öldürmüşler ve cenaze üzerinden şamata yaparak, cinayeti başkalarının üzerine atmaya çalışmışlardı. Kâtilin bulunamaması büyük bir fitneye sebep olmuştu. Neredeyse kabileler arası savaş çıkacaktı. Yahûdiler, kâtilin bulunması için Hz. Mûsâ'ya müracaat etmişler, Bakara Mûcizesi ile

³³ el-Bakara 2/51-52, 54. bk. Abdullah Namlı, *Kur'an'a Göre İnkâr* (İstanbul-Trabzon: Kalem Yayınları, 2021), 202-204.

³⁴ bk. el-Bakara 2/67-73.

³⁵ bk. el-Bakara 2/72.

kesilen sığırın etinin bir parçası maktûle vurulmuş böylelikle Allah, suçsuz yere öldürülen o şahsı yeniden diriltmiştir. Maktûl, kendisini öldürenleri haber vermiş ve bu suretle büyük bir fitne bertaraf edilmiştir.³⁶ Bütün bu olanlardan sonra yine insanlardan bir kısmının kalpleri taşlardan daha katı hale gelmiş, hakkı, hakîkati görmez olmuşlardır.³⁷

Bakara mûcizesi, gerçekleştiği o dönemde bu olaya şahit olanların hepsi için buzağuların ilâh olamayacağı ve Allah'ın ölüleri nasıl dirilttiğinin yakîn delili olmaktadır. Onların dışındaki insanlık için ise Allah'ın, yeniden diriltmeye kâdir olduğunun bir örneğini sunmaktadır.

Hz. Süleymân'ın şiddetli bir hastalığa yakalanıp, tahtında bir ceset olarak bir müddet bu hal üzere kaldığı sonra Allah'ın kendisine yeniden hayat verdiği şeklinde Kur'an'da bir yeniden diriltirme örneği de bulunmaktadır.

5. Hz. Süleymân ve Ceset

Hz. Süleymân'ın nübüvvet ve saltanatı ile ilgili olarak; “and olsun ki, muhakkak Biz, Süleymân'ı fitneye tâbî tutup, imtihan ettik. Ve Biz, onun tahtının üstüne bir ceset bırakıverdik. Sonra o (Süleymân, tevbe ve tesbîh edip, tekrar Allah'a) dönüp, yöneldi”³⁸ âyetinde ifâde edilen cesedin Hz. Süleymân'ın bizzat kendisi olduğu ifâde edilmektedir. Hz. Süleymân, çok şiddetli bir hastalığa yakalanmış, kendi tahtı üzerinde rûhsuz bir ceset gibi komaya girmiş adeta ölmüştü. Aradan epeyce zaman geçtikten sonra Allah, ona şifâ vermiş ve komadan çıkmıştır. Derhal Allah'a tevbe etmiş, O'nu tesbîh edip, tekrar Allah'a dönüp, yönelmiştir.³⁹ Bu âyette Hz. Süleymân'ın öldüğü ve tekrar diriltildiği değil, onun bedeninin ölü bir ceset gibi olduğu, bir müddet sonra şifâ bulup tekrar sağlığına kavuştuğu ifade edilmektedir.

Hz. Süleymân'ın tahtının, hile ile kırk gün bir şeytan tarafından ele geçirildiği, cesedin bu olduğu yönünde bazı tefsirlerde yer alan peygamberliğin şânına aykırı, İsrâiliyyâta dayanan rivâyetler bulunmaktaysa da bunlara itibar edilmesi mümkün değildir.⁴⁰

³⁶ bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 2/122-123; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/386.

³⁷ el-Bakara 2/72-74.

³⁸ Sâd 38/34.

³⁹ bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 12/251; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/394; Sâbûnî, *Şafvetü't-tefâsîr*, 3/59.

⁴⁰ bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 20/87-92; İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm (Tefsîru İbn Kesîr)*, thk. Sami b. Muhammed Seleme (Riyad: Dâru Taybe li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1999), 7/66-68; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 26/207-210; Nâsiruddin Abdullah b. Ömer el-

Hız. Süleymân'ın tahtında bulunan cesedin kime ait olduğu açıklık kazanmasa da böyle bir olayın hayat ve ölüm çizgisi içerisinde komaya girmiş, bitkisel hayatta olan, beyin ölümü gerçekleşti denilen veya ölüp-ölmediği tam kestirilemeyen bazı canlıların, Allah tarafından tekrar hayata döndürülebileceğinin mümkün olduğu sonucu çıkmaktadır.

Hız. Eyyûb, çeşitli ağır hastalıklara mâruz kalan bir peygamberdir. Uzun hastalığı esnasında malını ve evlatlarını kaybetmiştir. Kur'an'da, Hız. Eyyûb şifâ bulduktan sonra ona âilesinin geri verildiği ifade edilmektedir.

6. Hız. Eyyûb'a Âilesinin Geri Verilmesi

Müfessirlerin beyanına göre Allah'ın nebisi Hız. Eyyûb, ağır hastalıklara yakalanmadan önce çok zengin bir insandı. Onun, yüzlerce köle ve câriyesi ile binlerce deve ve koyunu bulunuyordu. Kendisinin de yedi oğlu ve yedi kızı vardı. Allah, onu, evlatlarının ölümü, mallarının elden çıkması ve ağır hastalıklarla imtihan etmiştir. Ama o, "beni iyileştir", diye duâ etmekten Allah'tan utandı. Hanımının tavsiyesi üzerine Allah'a nidâ etmiştir.⁴¹ Kur'an'da şöyle buyruluyor: "Ve Eyyûb (ki), (hatırlayın ki), hani o, Rabbine; şüphesiz ki ben (var ya); bana bir zarar (hastalık, darlık, sıkıntı) dokundu. Ve Sen merhamet edenlerin en merhametlisisin, diye nidâ (duâ, niyaz) edip, yalvarmıştı. * İşte Biz de hemen icâbet ettik (Eyyûb'un duâsını kabul ettik). Sonra Biz, ondaki zarardan (hastalıktan, darlıktan ve sıkıntıdan her) ne varsa giderdik. Ve Biz, ona, tarafımızdan bir rahmet ve ibâdet (kulluk) edenler için bir öğüt, nasihat, bir ihtar, bir hatırlatma ve bir hâtıra olmak üzere ona âilesini ve onlarla beraber onların bir mislini (onların kendileri gibilerini, benzerlerini) daha vermiştik."⁴²

Sonunda Allah, ona şifâ verdi. Onların ölmüş evlatlarını aynen yeniden diriltti. Ona yeni evlatlar da verdi. Eski mallarının benzerleri ile onları rızıklandırdı.⁴³ Mâtürîdî, âyette geçen (وَأَرْسَلْنَا هُوَ أَهْلَهُ) "Biz, ona âilesini (geri) vermiştik" kısmıyla ilgili olarak farklı görüşler bulunduğunu zikretmektedir. Buna göre bazıları; "Eyyûb'a, dünyada âilesi ve ahirette de onlara verilen

Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân Maraşlı (Beirut: İhyâu't-Türâsî'l-Arabî, 1998), 5/29-30.

⁴¹ Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer (Cârullah) ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf hakâîku ğavâmiği't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvad (Riyad: Mektebetü'l-Abîkân, 1988), 4/160; Neseî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâîku't-te'vîl*, 3/86-87; Sâbûnî, *Şafvetü't-tefâsîr*, 2/272.

⁴² el-Enbiyâ 21/83-84. bk. Sâd 38/41.

⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf hakâîku ğavâmiği't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, 4/160; Neseî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâîku't-te'vîl*, 3/86-87; Sâbûnî, *Şafvetü't-tefâsîr*, 2/272.

sevap kadarı verildi,” demişlerdir. Bazıları da âyetin, “Biz, ona âilesini (geri) vermiştik” kısmının “ölen kız ve erkek evlatlarını yeniden dirilttik,” demek olduğunu söylemişlerdir. Diğer bir görüş de; “Eyyûb’a daha önceden olduğu gibi evlenebileceği kadınlar ve yardımcıları verdik” şeklindedir.⁴⁴

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1029) de âyetin bu kısmı ile ilgili olarak sahâbe ve tâbiûn müfessirlerine dayandırdığı iki görüşü nakletmektedir. Birinci görüşe göre; Allah, onların ölmüş evlatlarını aynen yeniden diriltmiştir. İkinci görüşe göre ise Hz. Eyyûb’a değişik seçenekler sunulmuştur; ahirette âilen senindir, dilersen onları dünyada da yeniden diriltip geri verebiliriz. Sen dilersen ahirette âilen senindir, dünyada onların benzeri evlatlar veririz. Eyyûb, onlar ahirette benim olsunlar demiştir. Bu sebeple dünyada kendisine ölen evlatlarının benzerleri verildi. Râzî, önceki görüşün âyetin zâhirine daha uygun olduğunu söylemektedir. Zira âyet, onun ölen evlatlarının yeniden diriltilerek geri verildiğine ve onların benzeri yeni evlatlarının da dünyaya geldiğine açıkça delâlet etmektedir.⁴⁵

Hz. Eyyûb’a ölmüş evlatlarının yeniden diriltilerek geri verildiğini ifâde eden âyetin ağır basan tefsîrine göre, Allah, istisnâî bir durum, bir mucize olarak, onun için evlatlarını yeniden diriltmiştir. Bu durum, onun şahsına münhasır bir mucizedir. Zira Allah, herkesin ölen evlatlarını dünyada yeniden diriltecek değildir. Onun tebliği zamanında yaşayan diğer insanlar için yeniden diriltilecek evlatlar ahiret ve yeniden dirilmenin canlı şahitleridir. Bizler için ise sem’î bir delil olmaktadır.

Kur’an’da ismi zikredilmeden yüz sene öldürülüp yeniden diriltilecek sâlih bir kimseden bahsedilmektedir.

7. Hz. Üzeyir

Kur’an’da, Üzeyir ismi Yahûdîlerin, ona Allah’ın oğlu demeleri bağlamında sadece bir yerde geçmektedir.⁴⁶ Başka bir âyette de Allah, isim zikretmeksizin yüz sene sâlih bir kulunu ölü bırakıp sonra dirilttiğinden bahsetmektedir. Bu kişinin Üzeyir olduğu konusunda müfessirler neredeyse ağız birliği etmişlerdir.⁴⁷ Ama Hz. Üzeyir’in kimliği tartışmalıdır. Bazıları ise

⁴⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’an*, 9/312.

⁴⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 22/210.

⁴⁶ bk. et-Tevbe 9/30.

⁴⁷ bk. Taberî, *Câmi’u'l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’an*, 4/578; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-azîm*, 1/687; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 7/31; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1/357.

bu kimsenin İrmiyâ b. Halkiyyâ veya Hızır olabileceğini söylemişlerdir.⁴⁸ Bu konuda kesin bilgilere sahip değiliz. İslâmî kaynaklarda açıkça ifade edilmemekle beraber Müslüman âlimlerin çoğunun Hz. Üzeyir'i Yahûdî kaynaklarındaki "Ezrâ" ile özdeşleştirdikleri de görülmektedir.⁴⁹

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "(Ey Muhammed) veyahut o kimse (Üzeyir) gibisini (görmedin mi?) ki; (binaların tavanları çökmüş, duvarları yıkılmış) harâbeye dönmüş (kimse kalmamış, ııssız) bir şehre (karye) uğramış (ve kendi kendine); Allah, burasını, bu ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?, demişti. Bunun üzerine Allah, onu (Üzeyir'i öldürüp) yüz sene ölü bıraktı. Sonra onu ba's edip, yeniden diriltti. O (Allah, Üzeyir'e); sen (burada) ne kadar kaldın?, buyurdu. O (Üzeyir) de; ben (burada), bir gün veya bir günden (daha) az kaldım, dedi. O (Allah da Üzeyir'e); hayır, aksine sen yüz sene (burada ölü) kaldın. İşte sen, yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Ve (bir de) sen, eşeğine bak! Ve Bizim (böyle) yapmamız seni, insanlar için bir âyet (bir mucize, açık ve kesin bir delil, ibret belgesi) kılmamız içindir. Ve (bir de) sen (eşeğin) kemikler(in)e de bir bak! Biz, on(lar)ı nasıl birleştirip, yerli yerine koyuyoruz. Sonra da Biz, on(lar)a (nasıl) et giydiriyoruz, buyurdu. İşte, artık ona (Üzeyir'e, kendisinin bu süre zarfında yaşadığı her şey ayan beyan) apaçık belli olduğu zaman o (şöyle) dedi; ben (bu görüp, şahit olduklarımla da) biliyorum ki, şüphesiz ki Allah, her şeye Kadîr (her şeye gücü hakkıyla yeten)dir."⁵⁰

Allah, bu âyette, öldürme ve diriltme kudretine, bir harâbeye uğrayan sâlih bir şahsın hâlini örnek vermektedir. Âyette ifade edilen kişinin kim olduğunun önemi olmadığı gibi karye kelimesi de belirsiz isim (nekra) olarak zikredilmiştir. Bu köyde eskiden mâmur olan binaların tavanları çökmüş, duvarları da yıkılan tavanların üzerine devrilmiş, her şey altüst olmuştu. Müfessirlerin çoğunluğunun görüşüne göre bu kişi Hz. Üzeyir idi. Bu karyenin neresi olduğu hakkında da ihtilâf edilmiş ise de Kudüs olduğu yönündeki görüş ağır basmaktadır. Kissanın mevzusu küfrânî bir yeis zulmeti gibi bir izlenim verse de aslında kâfirâne bir yeisin değil mü'mine yakışan bir hüznün ve kederin yansıması olduğu anlaşılmaktadır. Üzeyir, her türlü hayat emareleri bitmiş, harâbe haline gelmiş bu yerleşim yerinin yeniden hayat dolu hale gelmesini temenni ederek, beşerî zaafalarına da yenik

⁴⁸ bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 4/580; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/687; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 7/31; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/357.

⁴⁹ Bu konudaki tartışmalar için bk. Baki Adam, "Üzeyir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 42/401-402.

⁵⁰ el-Bakara 2/259.

düşerek, derin bir teessürle, Allah ile de bağlantısını kesmeyerek, O'nun burasını tekrar nasıl eski haline getireceğini merak etmiştir.⁵¹ Üzeyir'in, burasının nasıl yeniden diriltileceğini düşünmesi birkaç şekilde anlaşılabilir:

1- Allah, acaba burasını ne zaman, nasıl ihyâ edecektir?

2- Ben, buranın tekrar canlanmasını diliyorum ama âciz olduğum için bunu da yapamıyorum. Acaba Allah, burasını tekrar ihyâ edecek mi, ederse bile bunu ben ömrüm yetişip görebilir miyim?

3- Allah, burasını ihyâ edebilir ama galiba bunu yapmayacak!

4- Ölen, geri dirilir mi? Öldükten sonra yeniden dirilmeye imkân ve ihtimal yok.⁵² İşte bu sonuncusu mutlak yeistir ve küfürdür. Üzeyir, bu sözü hangi anlamda söylerse söylesin bunu bir gaflet ve bir dil sürçmesi sonucu söylemiş olmaktadır.

Allah, Üzeyir veya İrmiyâ'yı yüz sene ölü bıraktı. O, öldüğü zaman eşeği de ölmüştü. Onun yanında bir sirke şişesi ve bir sepet de incir bulunuyordu. Yüz sene sonra Allah, onu, ölmeden önceki hâli gibi yeniden diriltti. Onun ölümünün yetmişinci senesinde "Yûşek" adlı Fars hükümdarlarından birisi tarafından Kudüs fethedilmiş ve İsrâil Oğulları da tekrar oraya yerleşmişlerdir. Otuz senede Kudüs eski mâmur haline geri dönmüştür. Yüz sene sonunda Allah, Üzeyir'i yeniden diriltmiştir. O, bu ölümü, bir gün veya günün bir kısmı uyuyakalmış şeklinde zannetmiştir. Allah, ona gerçekte yüz sene ölü kaldığını belirtmiştir. Sonra Üzeyir'e azığının ve suyunun bozulmadan yüz sene kaldığını göstermiş, yüz seneden beri ölü olan eşeğinin kemik kalıntılarına bakmasını emretmiştir. Devamında ise Allah'ın yeniden diriltme ve yaratma kudretinin bir nişanesi olarak, hem Üzeyir hem de tüm insanlık için yeniden dirilmenin bir delili olmak üzere, onun gözü önünde, yüz sene önce ölmüş eşeğini yeniden diriltmiştir. Allah, önce eşeğin kemiklerini bir araya getirmiş ve onun iskeletini sağlam bir şekilde oluşturmuş sonra da kemiklere et giydirmiştir. Üzeyir, gözü önünde olup biten her şeyden sonra, Allah'ın her şeye kâdir olduğunu ifade etmiştir.⁵³

Her gelecek geçmişin hâtırasına sahip olmaktadır. Uyku ve ölümden uyanınca insanda genel bir hâtıra bırakmaktadır. Şayet böyle olmasa tekrar

⁵¹ bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 4/580-582; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/688; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 7/33-34; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/881-882.

⁵² bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 4/586, 607; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/882-883.

⁵³ bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 4/592-594, 608-613; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 7/38-39; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/885.

diriltilen kimse kendisini geçmişle irtibatlandırmaz, canlılığının o anda var olduğunu düşünerek; yeni canlanıyorum zannederdi. Böylelikle insan hayatı değişik safhalardan sonra geçmiş, hal ve gelecekle bağlantılı olarak devam eder gider. Yüzlerce senelik hayat serencamı insana bir gün gibi gelir. İşte bütün bunlar, yeniden dirilme ve ahireti anlatmak için verilmiş örneklerdir.⁵⁴

Hz. Üzeyir'in yüz sene ölü bırakılıp sonra yeniden diriltilmesi ve kendi gözleri önünde ölmüş eşeğinin diriltilmesi aynı şekilde şahsı için öldükten sonra yeniden dirilmenin yakînî bir delilidir. Bu mucize, onun kendi kendisine mırıldandığı hüznün ve keder ifadesi içeren cümlelerin içerdiği olumsuzluğun bertaraf edilmesi, Allah'ın, yeniden diriltme güç ve kudretinin hem hakka'l-yakîn hem de ayne'l-yakîn gösterildiği bir nişanedir.

Uyutulma ve öldükten sonra dünyada yeniden diriltirme hikâyelerinin Kur'an'da da zikredilen en meşhûru şüphesiz Ashâb-ı Kehf kıssasıdır.

8. Ashâb-ı Kehf

Hıristiyan kaynaklarında Ashâb-ı Kehf hakkında bilgiler bulunmaktadır. Onların hikâyeleri de tefsir kaynaklarında yer alanlara benzer. Hatta hikâyenin ana konusu birbiri ile neredeyse aynıdır. Sadece onların mağaralarının nerede olduğu ve isimleri gibi teferruat konularda farklılıklar bulunmaktadır. Hıristiyan kaynakları bu kıssayı özetle şu şekilde vermektedirler: Roma imparatoru Gaius Messius Quintus Traianus Decius (d. 201/ö. 251) döneminde Hıristiyanlara yapılan baskılar şiddetlenmiştir. İmparator Decius, Ephesos (Efes)'e gelir ve orada putlara tapınmayı yeniden canlandırır ve herkesin, özellikle de Hıristiyanların onlara kurban sunmasını emreder; bazı Hıristiyanlar inançtan vazgeçer, diğerleri sebat eder ve işkence görürler. İmparatorluk sarayında yaşayan ve isimleri çeşitli şekillerde verilen yedi genç Hıristiyan olmakla suçlanırlar ve Decius'un huzuruna çıkartıldıklarında putlara kurban vermeyi reddederler.⁵⁵ Decius, gençlerin kararlarında tereddüt etmelerini umarak onlara bir mühlet verir ve ardından Efes'ten ayrılır. 250 yılında yedi Hıristiyan asker veya saray asilzâdesi genç yaşadıkları şehri terk ederler ve yakınlardaki Anchilus Dağı'ndaki bir mağarada saklanırlar. İçlerinden biri, Diomedes veya Lamblichus, kötü elbiseler, içinde neler olup bittiğini sormak ve yiyecek satın almak için şehre iner. Kısa bir süre sonra Efes'e dönen Decius, gençlerin huzuruna

⁵⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/885.

⁵⁵ John Koch (Johann August Hermann), *Die Siebenschläferlegende ihr Ursprung und ihre Verbreitung: Eine Mythologischliteraturgeschichtliche Studie* (Leipzig: Verlag von Carl Reissner, 1883), 51 vd.; Michael Huber, *Die Wanderlegende van den Siebenschläfern* (Leipzig: Otto Harrassowitz, 1910), 91.

getirilmelerini emreder. Diomedes, arkadaşlarına emri bildirir. Yemeklerini yerler ve sonra hepsi ilâhî takdîrle derin, uzun bir uykuya dalarlar. Decius, gençleri Efes'te bulamayınca, oğullarının kaçmasına izin vermekle suçlanan anne babalarını çağırır. Onlar da gençlerin Anchilus Dağı'ndaki bir mağarada saklandıklarını söylerler. Decius, gençlerin diri diri gömülebilmesi için mağaranın girişinin büyük taşlarla kapatılmasını emreder. İki Hıristiyan, Theodore ve Rufinus, mağarayı kapatan taşların altına yerleştirdikleri metal levhalara şehit gençlerin hikâyesini yazarlar.⁵⁶ Aradan birkaç yüzyıl geçtikten sonra⁵⁷ Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius (408-ö. 450) döneminde Adana-Antakya piskoposluğu yapan Mopsuestialı Theodor (350-ö. 428) liderliğinde bir sapkınlık patlak vermiştir. O, öldükten sonra yeniden dirilmeyi inkâr etmekteydi ve bundan da imparator büyük ölçüde tedirgin olmuştu. Sonra Tanrı, mağaranın bulunduğu tarlanın sahibi Adolius'un aklına sürüleri için bir ağıl yapma fikrini getirmiştir. Bu amaçla işçiler mağaranın girişini kapatan taşları kullandılar ve böylece mağaranın önü yeniden açılmış oldu. Allah, sadece bir gece uyuduklarını zanneden bu gençleri uyandırmıştır. Onlar da gerekirse Decius'un elinde şehadete ermeleri için birbirlerine öğüt verirler. Diomedes her zamanki gibi Efes'e inmiş ve şehrin kapılarının üzerindeki haçı görmüş ve bu duruma o kadar şaşırmıştır ki, yoldan geçen birisine burasının gerçekten Efes olup-olmadığını sormuştur. Aldığı haberle arkadaşlarının yanına dönmek için acele etse de önce yiyecek bir şeyler almış ve ücreti de Decius zamanında yanında bulunan parayla ödemeye çalışmıştır. Eski parayı gören satıcı ve pazarcılar, gencin gizli bir hazine bulduğunu düşünmüşler ve hazineyi onunla paylaşmak istemişler; tehditlerle onu, şehrin her yerine zorla götürmüşlerdir. Onların etraflarına birçok insan toplanır ve genç, tanıdıklarından birini aralarında görmek ümidiyle boşu boşuna bakınır. Piskopos ve vali, tüm hikâyeyi anlatan Diomedes'i sorgularlar ve o da halkı mağaraya gelip arkadaşlarını görmeye davet eder. Tepeye tırmanurlar ve gencin hikâyesini doğrulayan iki kurşun metal tableti bulurlar. Daha sonra mağaraya girerler Diomedes'in arkadaşları canlı ve nur yüzlüler olarak görünürler. İmparator Theodosius onlardan haberdar olur ve Efes'e mağaraya gelir. Gençlerden biri olan Maximilian veya Akhilleus ya da başka birisi, ona, dirilişin gerçekliğini göstermek için, Tanrı'nın onları uyuttuğunu ve kıyâmet gününden önce onları dirilttiğini

⁵⁶ Ignazio Guidi, "Seven Sleepers", *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, ed. James Hastings vd. (New York: Charles Scribner's Sons, 1908-1914), 11/428.

⁵⁷ Hıristiyanlıkta aradan geçen süre konusunda ittifak edilememiştir. 120, 307, 308, 353 vs. sene geçtiği ifade edilmektedir. bk. Huber, *Die Wanderlegende van den Siebenschläfern*, 100.

anlatır. Bundan sonra gençler yeniden ölüm uykusuna dalarlar.⁵⁸

Theodosius, gençlerin mucizevî biçimde derin bir uyku şeklindeki ölümden sonra geri uyanmalarından ve böylece bedeninin yeniden dirilişine inancın canlı şahidi olarak ortaya çıkmalarından çok etkilenmiştir. Theodosius, bu yedi gencin yaşadıkları tecrübenin derin anlamlarını açıkladıktan kısa bir zaman sonra hemen topluca ölmeleri üzerine onların hatıralarına ilişkin bir kutsal mezar yapılmasını emreder. Bunun üzerine onların mağarasının yerine bir bazilika inşâ edilmiştir. O, öldükten sonra yeniden dirilmeye inanan din adamlarını da bağışlamıştır.⁵⁹

Kökeni Hıristiyan apolojistiği içerisinde yer alan, miladi beşinci asırdan beri bilinen bu hikâyenin Yunanca, Süryânîce, Kopt ve Gürcü dillerinde yazılmış şekilleri de bulunmaktadır. Hıristiyan çevrelerde Ashâb-ı Kehf'in isimleri; Maksimianos, Malkhos, Markianos, Ioannes, Denis, Serapion ve Konstantinos olarak geçmektedir. İslam âleminde ise onların isimleri; Mekselina, Yemliha, Mernuş, Saznuş, Debernuş, Meslina ve Kefeştatayyuş'tur. Kitmîr de köpeklerinin adıdır. Afşin ve Tarsus'ta, "Ashâb-ı Kehf"; Efes'te ise "Yedi Uyurlar" adlı mağaralar ve ziyaret yerleri bulunmaktadır.⁶⁰

Hıristiyanlıkta "Yedi Uyurlar Yortusu", Katolik kilisesinin "Katolik Şehitler Listesi"ne göre 27 Temmuz; Rum Ortodoks kilisesinde, Bizans takvimine göre 2-4 Ağustos ile 22-23 Ekim arasında kutlanmaktadır.⁶¹

İslâmî kaynaklarda özellikle tefsirlerde Ashâb-ı Kehf hakkında diğer inanç gruplarının anlattıklarına benzer hikâyeler bulunmaktadır. Kehf sûresinin nüzûl sebepleri içerisinde yer alan rivâyete göre Mekke müşriklerinin Ukbe b. Muayt ve Nadr b. Hâris'i Medîne Yahûdilerine akıl danışmak üzere göndermeleri sonucunda, Yahûdilerin, Hz. Peygamber'e üç soru sormalarını tavsiye ettikleri, bu üç sorudan birisinin Ashâb-ı Kehf hakkında olduğu belirtilmektedir.⁶²

Hıristiyanlık ilk zamanlarda çok karışık dönemler geçirdi. Krallar, yöneticiler haddi aşır, azgınlaşmışlar; putlara tapınmaya, onlar adına kurban kesmeye başlamışlardı. Çok aşırı giden Rûm krallarından birisi de Dakyanus

⁵⁸ Guidi, "Seven Sleepers", 11/428-430.

⁵⁹ bk. İsmet Ersöz, "Ashâb-ı Kehf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 3/465-467; Philip W. Goetz (ed.), "Eshab-ı Kehf", *Ana Britannica* (İstanbul: Ana Yayıncılık, 1990), 8/290; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3233, 3236.

⁶⁰ Goetz (ed.), "Eshab-ı Kehf", 8/291.

⁶¹ Goetz (ed.), "Eshab-ı Kehf", 8/291.

⁶² Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 15/143; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/17-18; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/82-83.

(ö. ?) idi. O, Rum ülkesini dolaşıp, putperestliğe dönmeyen İsevîleri öldürtüyordu. Dekinos şehrine geldiğinde de orasının halkından Hz. İsa'ya iman edenleri de aynı zulme tâbî tuttu. Can korkusuyla putperestliğe dönenleri bırakıyor, kabul etmeyenleri ise katlettirip, şehrin surlarına ve kapılarına astırıyordu. İmanlı birkaç genç bu durumdan hoşlanmayıp, Allah'a sığınıp duâ ediyorlardı. Bu gençler şehrin ileri gelenlerinden veya kral ve adamlarının önceden bildiği kişilerdi. Şehrin avânesi onları Dakyanus'a ihbar ettiler. O da gençleri yakalatıp huzuruna getirtti, onlara putperestlik hakkında epeyce telkînâtta bulundu ve putlara ibadet ve ölüm seçenekleriyle muhayyer bıraktı. Dakyanus kendisinin Ninova'da önemli bir işi çıktığı için oraya gitti. Gençler ise imanlarını koruyup, "Anchilus veya Benclüs" dağında bir mağarada gizlenmeye karar verip, halkın gözünden kayboldular. Onlar, günlerini Allah'a ibadet ve niyaz ile geçiriyorlardı. Dakyanus şehre döndüğünde ilk yaptığı iş, bu gençleri bulmaya çalışmak oldu. Gençler bu olanlardan haberdar olduklarında Allah, onlara derin bir uyku verdi. Bu uykunun ölümden farkı yoktu. Dakyanus, adamlarıyla beraber, onları bu vaziyette bulduğunda hiddetinden ne yapacağını şaşırıldı. Bir türlü uyanmayan bu gençler ölmüşlerse de ölmemişlerse de açlık ve susuzluktan ölsünler diye kaldıkları mağaranın girişini Dakyanus bir duvarla kapattırdı. Dakyanus'un akrabası imânını gizleyen "Pendros" ve "Runas" bu gençlerin isim ve neseplerini metal bir levhaya yazdırarak duvarın içerisine koydular veya mağaranın içerisine bıraktılar. Güneşin doğuşundan batışına kadar onlara zarar vermiyordu. Onların köpekleri "Kitmîr" de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış bir vaziyette sahipleri gibi derin bir uyku halinde idi.⁶³ "Ve onlar mağaralarında üç yüz sene kaldılar ve (buna) dokuz (sene) daha ilâve edip, eklediler."⁶⁴ Ashâb-ı Kehf, Güneş takvimine göre mağarada 300 sene kaldılar. Ay takvimine göre ise mağarada kalma süresi 309 seneye çıkmaktadır.⁶⁵

Allah, birkaç yüzyıl sonra Ashâb-ı Kehf'i, derin uyku şeklindeki ölümlerinden sonra gerçeğin ortaya çıkması ve yeniden dirilmeye örnek olması için yeniden diriltilip, uyandırmıştır. Onlar uyandıklarında bu mağarada bir gün veya daha az kaldıklarını zannetmişlerdir. İçlerinden birisini gümüş para ile helâl yiyecek satın alması için şehre göndermişlerdir.⁶⁶ Hâlâ Dakyanus'un yaşadığını sanarak, onun zulmünden korkarak, alışveriş

⁶³ bk. el-Kehf 18/17-18.

⁶⁴ el-Kehf 18/25-26.

⁶⁵ bk. Taberî, *Câmi' u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 15/160-176; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 5/138-148; Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 21/113-114; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3231-3233.

⁶⁶ bk. el-Kehf 18/19-20.

için gönderdikleri kişinin dikkatli olmasını söylemişlerdir.

Ashâb-ı Kehf'in, şehre gönderdiği gencin halleri, alışveriş yaparken ortaya çıkmıştır. Ahali onların durumlarına vakıf oldukları gibi bu gençler de kabirden kalkar gibi uyanıp kalktıklarını anlamışlardır.⁶⁷ Allah Teâla, onların başına gelenleri kıyâmet, ahiret ve yeniden dirilmeye delil olduğunu ifade etmektedir: "Ve şüphesiz ki Allah'ın va'dinin hak (gerçek) olduğunu ve şüphesiz saatte (kiyâmetin kopacağında) hiçbir şüphe bulunmadığını bilmeleri için (işte) böylece Biz, (insanları), onların (Ashâb-ı Kehf'in) halleri üzerine muttalî kıldık, haberdar edip, bilgilendirdik. O zaman onlar (insanlar), onların işlerini (içinde buldukları) durumlarını, aralarında karşılıklı çekişip, (anlaşmazlığa düşüp), tartışıyorlardı. İşte (bir kısmı) onların (kabirleri) üzerine bir binâ yapın, onların Rableri, onları en iyi bilendir, dediler. Onların işleri (içinde buldukları) hallere gâlip olanlar (duruma hâkim olanlar, olup-bitenden haberdar olanlar) ise; elbette bizler muhakkak onların (kabirleri) üzerine bir mescid edineceğiz, dediler."⁶⁸

Râzî, Ashâb-ı Kehf'in, yaşadıkları zaman ve mekân konusunda açık bir nas bulunmadığından bu konunun akılla bilinmesi imkânsızdır, demektedir.⁶⁹ Râzî, bu kıssada esas vurgulanmak istenen, kıyâmet ve yeniden dirilme (ba's) meselesine dikkat çekmektedir. Râzî, bu kıssada kıyâmet ve yeniden dirilmenin üç ana temele dayandığının ortaya konulduğunu açıklamaktadır. Bunlardan ilki, Allah'ın bütün mümkünâta kâdir olduğudur. Diğeri, Allah'ın bilinebilen küllî ve cüz'î her şeyi (ma'lûmât) bildiğidir. Üçüncüsü ise, bazı özel zamanlarda meydana gelmesi mümkün olan her şeyin, diğer başka zamanlarda da meydana gelmesinin mümkün olmasıdır. İşte bu üç ana ilke sâbit olduktan sonra kıyâmet ve yeniden dirilmekle ilgili söz ve görüşlerin de imkânı ispatlanmış olur. Ashâb-ı Kehf kıssasında da bu ispat mevcuttur. Şöyle ki; 1- Allah, her şeyi bilmekte (el-'Âlim) ve her şeye

⁶⁷ bk. el-Kehf 18/19-21.

⁶⁸ el-Kehf 18/21. Mezarları kabir edinmemekle ilgili olarak bk. Hz. Âişe'den rivâyete göre; Hz. Peygamber'in hanımlarından Ümmü Habîbe ve Ümmü Seleme, içerisinde resimler bulunan Habeşistan'da gördükleri bir kilise hakkında konuştular. Daha sonra bunu Nebî'ye zikrettiler. O da buyurdular ki; Onların içerisinde sâlih bir adam zuhur edip, sonra vefât ettiği zaman, onun kabri üzerine bir mescid bina eder ve o mescidin içini de o resimlerle resimlendirirdi. İşte onlar kıyâmet gününde, Allah katında mahlûkâtın en şerlileridir." Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Şahîhu'l-Buhârî (el-Câmi'u's-Şahîh)*, (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), "Salât", 48 (1/110). Yine Hz. Âişe'nin, vefât ettiği hastalığında Nebî'den rivâyet ettiğine göre o, şöyle buyurdu; "Allah, Yahûdî ve Hıristiyanlara lânet etsin, rahmetinden uzak kılınsın. Onlar, Nebîlerinin kabirlerini birer mescid edindiler." Âişe; "şayet böyle olmasaydı, onun kabrini (sahâbe) elbette açık bırakırlardı. Ancak ben, onun, mescid edinilmesinden korkarım, demiştir." Buhârî, "Cenâiz", 62 (2/91).

⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 21/114.

gücü yetmektedir (el-*Qâdir*). 2- Bu kıssa ispat etmektedir ki, insanın bir gün boyunca uyku esnasında bedeni canlılığını devam ettirmektedir. 3- İşte bunun gibi, bilen (el-*Âlim*) bir ilâhın, insan bedenini muhâfaza etmesi ve çeşitli âfet ve belâlardan koruması neticesinde üç yüz küsur sene onların bedenlerinin canlılığını kaybetmeden varlıklarını sürdürmelerini mümkün kılmaktadır.⁷⁰

Râzî'ye göre el-*İsrâ*, el-*Kehf* ve el-*Meryem* sûrelerinin birbirini takip etmeleri tesadüfen değildir; bu sûrelerde olağanüstü bazı olaylar anlatılmaktadır. Çünkü el-*İsrâ* sûresi, Hz. Peygamber'in, bir gece Mekke'den, Kudüs'e gitmesi yani *İsrâ* ve *Mî'râc* mucizesini anlatmaktadır. el-*Kehf* sûresinde ise üç yüz küsur sene uyutulup yeniden diriltiren insanlarla diğer olağanüstü bazı olaylar yer almaktadır. Meryem sûresinde ise olağanüstü bir hal olarak, Hz. *Îsâ'nın* babasız olarak Meryem'den doğduğu anlatılmaktadır.⁷¹

"Ashâb-ı *Kehf*" veya "Yedi Uyurlar" olarak bilinen yeniden diriltme olayı değişik inanç grupları tarafından farklı şekillerde anlatılmaktadır. Önemli olan onların kimliği ve olayın nerede gerçekleştiği değildir. Râzî'nin de ifade ettiği gibi bizim Ashâb-ı *Kehf* Kıssası'nın nerede ve ne zaman yaşandığı konusunda kesin bir kanaat ifade etmemiz aklen mümkün olmamaktadır. Onların isimlerinin ne olduğu da aynı şekildedir. Bu kıssada esas vurgulanan, Allah'ın yeniden diriltmeye kâdir olduğunun bu örnekte gösterilmiş olmasıdır. Müslümanlar ve diğer inanç gruplarının bu kıssadan çıkaracakları ders budur.

Ashâb-ı *Kehf* Kıssası, mağaraya sığınan inançlı gençler için hakka'l-yakîn yaşadıkları yeniden diriltilmenin bir örneğidir. Allah'a şirk koşan, putlara tapınan, ahirete ve yeniden dirilmeye inanmayan insanlar için ise onların bizzat şahit oldukları ilme'l-yakîn olarak bildikleri yeniden diriltilmenin bir örneği olmaktadır.

Hz. *Îsâ'nın*, mucize olarak ölülere dirilttiği, çamurdan kuş yapıp, onun, Allah'ın izniyle canlı hale geldiği belirtilmektedir.

9. Hz. *Îsâ'nın* Ölülere Diriltmesi

Allah tarafından Hz. *Îsâ'ya*, verilen mucizeler bazı âyetlerde zikredilmektedir. Bu mucizeler arasında cansız maddeleri canlandırmak ve ölülere diriltmek de bulunmaktadır. Kur'an'da şöyle buyruluyor:

⁷⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 21/114.

⁷¹ bk. Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 21/114.

“...Şüphesiz ki ben, sizlere çamurdan bir kuş biçimi gibi bir şey yaparım sonra da ben, onun içine, ona üflerim de Allah’ın izniyle işte hemen (derhal canlı) bir kuş olur. ...ve ben ölüleri diriltirim.”⁷² “Ve (yine hatırla ki), hani Benim iznimle sen, çamurdan bir kuş görünümünde/kuşa benzer (bir şey) yapıyordun sonra onun içine üflüyordun da işte Benim iznimle o hemen (gerçek, canlı) bir kuş oluveriyordu. Ve (yine hatırla ki), hani, sen, Benim iznimle ölüleri, (hayata, canlılar âlemine) çıkarıyordun.”⁷³

Hız. İsa, çamura ölçülü bir kuş şekli veriyor ve onu da Allah gerçek bir kuş olarak canlandırıp yaratıyordu. Zira Allah, yaratma konusunda tektir. Ama Allah, onun nübüvvetinde doğruluğuna bir delil olması için bu fiili, İsa’nın elinde mucize olarak gerçekleştirmekteydi.⁷⁴ Mucizeler, peygamberlerin kendi şahsî fiilleri değil, Allah’ın yaratmasıyla olur.

Âyetlerde Hız. İsa’ya izâfe edilen halk/yaratma ve tekvîn fiilleri mecâzîdir. Çünkü yaratma mahlûkun fiili değil, Allah’ın fiilidir. Yaratmak yok olanı (adem) varlık sahasına çıkarmaktır ki, bu ancak Allah’ın fiili olabilir, mahlûkun buna gücü yetmez.⁷⁵ Bu sebeple Hız. İsa’ya bu fiil ancak mecâz olarak izâfe edilebilir. Ölüleri diriltmek de nübüvvetin delillerinden bir mucizedir. Rivâyete göre o, ölüleri; Allah’ın bazı isimlerini zikrederek ve “yâ Hayyu yâ Kayyûm” diyerek diriltiyordu. Hız. İsa, kendi arkadaşı ‘Âzer’i de bu şekilde diriltmiştir. Sâm b. Nuh’u da kabrinden çağırması, o da canlı olarak mezardan çıkıp gelmiştir. O, az önce oğlu ölmüş yaşlı bir kişinin yanına uğramış, Allah’a duâ etmiş, bunun üzerine ihtiyârın oğlu yatağından diri olarak kalkmış ve ailesine sağ salim geri dönmüştür. Bu âyetlerde geçen “bi iznillah” kelimesi, onun tanrı olmadığına sadece Allah’ın bir mucizesini gerçekleştirdiğine delâlet etmektedir. Hız. İsa’nın mucize olan bütün fiillerinin O’nun izniyle oluşunun zikredilmesi, hakîkate bu fiillerin Allah’a izâfe edilmesini gerektirmektedir.⁷⁶

Hız. İsa’ya verilen cansızları canlı hale çevirme ve ölüleri diriltme mucizesinin en önemli iki amacı, onun peygamberliğinin ispatı ve Allah’ın yeniden diriltmeye kâdir olduğunun ortaya konulmasıdır.

⁷² Âl-i İmrân 3/49.

⁷³ el-Mâide 5/110.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 4/370-371; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 8/61-62.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 2/308. Halk/yaratma fiili, yalan söylemek, iftirâ etmek, var olmayan şeyleri uydurmak anlamlarında insanlar için de kullanılabilir. bk. eş-Şuarâ 26/137; el-Ankebût 29/17; Sâd 38/7; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 8/61-63.

⁷⁶ bk. Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 8/63, 12/134; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 3/224.

Sonuç

İnsan beden ve rûhtan müteşekkil bir varlıktır. Rûhun bedenden ayrılması onun ölümü demektir. Öldükten sonra yeniden diriltmek ise sadece Allah'a mahsustur. Öldükten sonra dirilmeye inanmak ahiret inancının temelidir.

Aristoteles'in anlattığı, Endymion, "Sardinya'nın Dokuz Uyuyanları" miti, eski Yunan filozof ve şâiri Epimenides'in efsanesi, Yahûdî geleneğinde bulunan Abimelek (Abimelech) ve Onias (Honi) Ha-Me'aggel, adlı kişinin onlarca sene uyutulduktan sonra tekrar uyanmaları hikâyeleri bulunmaktadır. Bu hikâyeler, bize, dünyada yeniden diriltirme örneklerinin çok eski çağlara kadar uzandığını göstermektedir.

Hz. İbrâhîm'in, Bâbil, hükümdarlarından Nemrud'la olan diyalogunda gerçek bir yeniden diriltme söz konusu değildir. Nemrud'un ilâhlık iddiası ve "ölüleri ben de diriltirim", sözünün gerçeklikten uzak kuru bir laftan ibaret olduğu herkesin mâlûmudur. Çünkü yeniden diriltmek sadece Allah'a mahsustur. O'nun dışında ölüleri diriltecek kimse yoktur. Kur'an'da, ahiret inancını pekiştiren dünyada yeniden diriltirme örnekleri bulunmaktadır.

Hz. İbrâhîm, ulûl-azm yani görevi zor ve meşakkatli olan peygamberlerden birisidir. Allah, yeniden dirilmeye ve ahirete inanan peygamberi Hz. İbrâhîm'in isteği üzerine, onun kalbi mutmain olsun diye, evcilleştirilmiş, sonra kesilip, paramparça edilmiş, etleri birbirine karıştırılmış dört farklı kuşu, onun gözleri önünde yeniden diriltmiştir. Bu mucize sem'î olarak bizlere Allah tarafından aktarılıp, yeniden dirilmenin bir örneği olarak sunulmuştur.

Hz. Mûsâ da ulûl-azm peygamberlerdendir. Onun tebliğinde de yeniden diriltme örnekleri mevcuttur. Allah, ona da değişik mucizeler vermiştir. Onun kavmi içerisinde imanı zayıf, biyolojik gözleriyle görmediklerine inmayan bir kesim bulunmaktaydı. Allah, onların görmek istedikleri şeyler hakkında delil olmak üzere peygamberi Hz. Mûsâ ile beraber onları Tûr dağında imtihan etmiş, ama onlar gördükleri mucizeler hakkında hâlâ diretmişler, Allah da onları helâk etmişse de Hz. Mûsâ'nın tazarrû ve niyazları sonucunda bu yetmiş kişiyi tekrar diriltmiştir. Hz. Mûsâ'nın mucizelerinin en büyüklerinden birisi de hiç şüphesiz Bakara Mucizesi'dir. Onun kavmi içerisinde fitneye sebep olan bir fâil-i meçhul katli olayı sonucunda Allah, maktûlü, Bakara mucizesi ile herkesin gözleri önünde yeniden diriltmiştir. Bu mucize o zamanda buna şâhit olanlar için ayne'l-yakîn bir gerçektir. Allah, daha sonraki nesilleri için de bu mucizeyi yeniden dirilmeye örnek olarak bizlere anlatmıştır.

Hz. Süleymân'ın tahtında bir müddet ölü bir ceset gibi komaya girdiği, daha sonra Allah'ın onu tekrar hayata döndürdüğü Kur'an'da yer

almaktadır. Ancak onun tahtında bulunan cesedin Hz. Süleymân'ın kendisi olup-olmadığı kesinlik arz etmemektedir. Ancak böyle bir olayın günümüze ışık tutan yönü canlılık ve ölümün tam olarak ayırt edilemediği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Komaya girdiği, bitkisel hayatta olduğu, beyin ölümünün gerçekleştiği söylenen insanların veya buzlar içerisinde donup kaldığı, ölüp-ölmediği tam bilinmeyen kurbağa vb. bazı canlıların Allah tarafından tekrar hayata döndürülebileceği, bunun mümkün olduğu sonucu çıkmaktadır.

Hz. Eyyûb da hastalıklarla imtihan edilmiş olan bir peygamberdir. Onun hakkında istisnâî, mûcizevî bir durum olarak evlatlarının yeniden diriltmesi Kur'an'da zikredilen ba's örneklerinden birisidir.

Kur'an'da iki yerde Hz. Üzeyir'den bahsedilmekle beraber onun kim olduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak Allah, onu bir harâbede yüz sene uyutmuş sonra yeniden diriltmiştir. Onun gözleri önünde de merkebinin diriltmiştir. Onun yaşadığı bu mûcize, Kur'an'da yeniden diriltiminin örneklerinden birisi olarak zikredilmektedir.

Uyutulma ve öldükten sonra dünyada yeniden diriltirme hikâyelerinin Kur'an'da da zikredilen en meşhûru şüphesiz "Ashâb-ı Kef" kıssasıdır. Kef Süresinin sebab-i nüzûlünde yer alan rivâyetler, bize, bu meselenin sadece Hristiyanlık dönemi ile sınırlanmayacağını göstermektedir. Zira müşriklere, Hz. Peygamber'e bu soruyu sormayı tavsiye edenler Yahûdilerdir. Bu sebeple Ashâb-ı Kef'in, Hz. Îsâ'dan önce mi sonra mı olduğu konusu kesin olarak bilinmemekle birlikte daha önceki dönemlerde yaşanmış olduğu ağırlık kazanmaktadır. Ancak biz, değişik zamanlarda Ashâb-ı Kef benzeri uyutulma ve yeniden diriltirme olaylarının birden fazla olabileceğini de göz ardı etmiyoruz. Ancak bu kıssada esas vurgulanmak istenen, teferruât değil, Allah'ın yeniden diriltmeye kâdir olduğunun gösterilmiş olmasıdır. Müslümanlar ve diğer inanç gruplarının yoğunlaşmaları gereken esas nokta budur.

Son olarak Hz. Îsâ'ya da Allah'ın, cansız maddeleri canlandırma ve ölüleri diriltme mûcizesi verilmesinin en önemli iki sebebinin, onun peygamberliğinin ispatı ve Allah'ın yeniden diriltmeye kâdir olduğunun ortaya konulması olduğunu düşünürüz.

Anlattığımız bütün örnekler, dünyada yeniden diriltilemlerle ilgilidir. Yeniden dirilmek ise ahiret inancının temelini oluşturmaktadır. Hatta bu iki inanç birbirinin ayrılmaz parçasıdır. Bu örneklerin yaşanmış olmasının hakikatte sebeplerinin de peygamberliğin ispatı ve Allah'ın yeniden diriltmeye (ba's) kâdir olduğunun ortaya konulması olduğunu gözlemliyoruz.

◆ Ahiretin Varlığına Delil Olan Dünyada Yeniden Diriltirme Örnekleri

Kaynakça

- Adam, Baki. "Üzeyir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/401-402. 46 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Aristoteles. *Aristotle-The Physics*. trans. Philip H. Wicksteed - Francis M. Cornford. 2 Cilt. London: William Heinemann Ltd., 1929-1934.
- Beydâvî, Nâsıruddin Abdullah b. Ömer. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı. 5 Cilt. Beyrut: İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, 1998.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buḥârî (el-Câmi'u's-Sahîh)*. 8 Cilt. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts. İstanbul: Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, 1315/1897 tarihli baskısından ofset.
- Cevdet Paşa, Ahmet. *Kışâş-ı enbiyâ ve tevâriḥ-i ḥulefâ*. haz. Mahir İz. 6 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, 1985.
- Çağlayan, Harun. "Ruh İnancı Üzerine Teolojik Bir Değerlendirme". *Marife* 20/2 (2020), 369-388. <https://doi.org/10.33420/marife.800963>
- Ersöz, İsmet. "Ashâb-ı Kehf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/465-467. 46 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Goetz, Philip W. (ed.). "Eshab-ı Kehf". *Ana Britannica*. 8/290-291. 22 Cilt. İstanbul: Ana Yayıncılık, 1990.
- Gölcük, Şerafeddin - Toprak, Süleyman. *Kelam*. Konya: Tekin Kitabevi, 9. Basım, 2016.
- Guidi, Ignazio. "Seven Sleepers". *Encyclopaedia of Religion and Ethics*. ed. James Hastings vd. 11/428-430. 13 Cilt. New York: Charles Scribner's Sons, 1908-1914.
- Huber, Michael. *Die Wanderlegende van den Siebenschläfern*. Leipzig: Otto Harrassowitz, 1910.
- İbn Kesîr, İsmâîl b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm (Tefsîru İbn-i Kesîr)*. thk. Sami b. Muhammed Seleme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe li'n-Neşr ve't-Tevzî, 2. Basım, 1999.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *el-Me'ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 4. Basım, 1981.

Kılıçarslan, Mehmet. *Molla Fenârî'nin Usûlü Üzere Meryem Sûresi Tefsiri*. İstanbul-Trabzon: Kalem Yayınları, 2020.

Koch, John (Johann August Hermann). *Die Siebenschläferlegende ihr Ursprung und ihre Verbreitung: Eine Mythologischliteraturgeschichtliche Studie*. Leipzig: Verlag von Carl Reissner, 1883.

Köksal, Mustafa Asım. *Peygamberler Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 1993.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu - Murat Sülün v.dğr. 18 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005-2007.

Namlı, Abdullah. *Kur'an'a Göre İnkâr*. İstanbul-Trabzon: Kalem Yayınları, 2021.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medâriku't-tenzîl ve haqâiku't-te'vîl (Tefsîru'n-Nesefî)*. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.

Râzî, Fahreddin. *Mefâtîhu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Şafvetü't-tefâsîr*. 3 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Ensâr li'n-Neşr, 1987.

Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî. *Kaşşu'l-enbiyâ, 'Arâisü'l-mecâlis*. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 4. Basım, 1954.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşr, 2001.

Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 3. Basım, 1979.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer (Cârullah). *el-Keşşâf haqâiku ğavâmiği't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvad. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Abîkân, 1988.